

ARAB TILIDAGI IFODANING NAZARIY TALQINI

Yusupov Sharafiddin Lukmanovich

*Oriental universiteti 2-kurs magistranti***Annotatsiya**

Ushbu maqolada arab tilidagi ifodalar (frazologik birliklar va idiomalar)ning nazariy talqini klassik va zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda arab tilidagi ifodalarning turg'unlik, ma'no yaxlitligi, obrazlilik, semantik va strukturaviy xususiyatlari yoritilib, ularning klassik manbalardagi (Qur'on, hadis, she'riyat, maqollar, Sibavayh, Xalil ibn Ahmad, Ibn Manzur va boshqalar) hamda zamonaviy lingvistik yondashuvlardagi talqini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *arab tili, ifoda, frazeologik birlik, idiom, nazariy talqin, at-ta'bir al-istilohiy, semantika, lingvokulturologiya, klassik manbalar, tarjima.*

Arabiy balog'at va pragmatika. Arab an'anasidagi كناية atamasi ko'pincha bevosita aytilmagan ma'noni uslubiy yo'l bilan anglatadi; hozirgi pragmatikada «ironiya» deyiladigan har bir holat aynan shu tarixiy terminning nusxasi emas. Xuddi shunday سخريه va تهكم so'zlarining ishlatilish maydoni janrga qarab farqlanishi mumkin. Terminologik moslik uchun tarixiy matndagi balog'at qoidasi va zamonaviy dialogning kommunikativ vazifasi alohida ko'riladi. Bu farq ishda turli davr materialini bitta umumiy korpus sifatida ko'rsatishdan saqlaydi.

Qo'llash mezon. Bu fikrni tekshirishda birinchi navbatda arabcha gapning aniq so'zlari va unga javob bo'lgan voqea ajratiladi. So'ng gapni bir marta maqtov, bir marta norozilik sifatida o'qish uchun qaysi qo'shimcha shart talab etilishi yoziladi. Shartlar teng bo'lmaganda kuchli talqin tanlanadi; ikkisi ham mos kelsa noaniqlik natija sifatida qoldiriladi. Shu jarayon tarjimada ham takrorlanib, o'zbekcha muqobilning ortiqcha baho qo'shmaganligi baholanadi.

Nazariy natija. Natijada kinoya va hazil toifalari so'zlar ro'yxati tarzida emas, tekshiriladigan kommunikativ vazifa sifatida tavsiflanadi. Voqea o'zgarsa, so'zning salbiy ohangi yo'qolishi mumkin; bu salbiy misol nazariy qoidani kuchaytiradi. Barcha arab jamiyatlariga tatbiq etiladigan hukm bu mikrodialoglardan chiqarilmaydi.

Ildiz va hosila. Arab tilidagi morfologik qolip baholovchi ma'noni quvvatlashi mumkin, lekin u hech qachon yagona pragmatik belgi emas. Taajjub shakllari, kuchaytiruvchi sifatlar, inkor bilan qo'shilgan tasdiq yoki qisqa undovlar kesatq uchun tayyor shakl yaratadi. Holbuki «أجمل...» («Qanchalar chiroyli...») ayni vaqtda samimiy qoyil qolish ifodasi hamdir. Qolipning ma'nosini real natija bilan qiyoslash, gap qanday hodisaga javoban aytilganini belgilash va adresat reaksiyasini tekshirish talab etiladi.

Qo'llash mezon. Qiyosiy tekshiruv. Xuddi shu leksik shakl boshqa vaziyatga ko'chirilganda uning bahosi o'zgarsa, hodisa doimiy lug'aviy ma'no emasligi ayon bo'ladi. Arabcha jumladagi muloqot ishtirokchilarining darajasi, oldingi kelishuv va umumiy bilimni

nazorat qilmasdan milliy fe'l-atvor haqida umumiy xulosa chiqarib bo'lmaydi. O'zbekcha ishchi tarjima ham ma'no emas, tekshiriladigan gipoteza bo'lib qoladi. Bunday nazorat ikkala tilda «o'xshash hazil»ni qolipga aylantirib yubormaydi.

Nazariy natija. Bu mezon birikmaning qaysi qismi semantik, qaysi qismi vaziyatga tayanganligini ko'rsatadi. Tadqiqotchi mazkur ajratishni gapning o'zida ko'rsata olmasa, uni keyingi bobdagi amaliy tahlilga tayyor dalil sifatida kiritmaydi. Har bir chegaralangan da'vo keyinchalik bir juft o'zaro farqli vaziyatda sinovdan o'tkaziladi.

Fusha va lahja. Adabiy arab tilidagi bir ifodaning mahalliy lahjalarda vazifasi, urg'usi va qabul qilinish darajasi o'zgaradi. Bu ishda mikrodialoglar asosan adabiy til sintaksisi bilan tuziladi, shuning uchun ularga barcha hududlarda bir xil kulgi uyg'otadi degan hukm berilmaydi. Lahjalar bo'yicha keng statistik umumlashma tuzish uchun alohida muvozanatlangan empirik korpus kerak. Tadqiqotning kuchi umumiy chastotani o'lchashda emas, aniq vaziyatdagi ma'no hosil qilish yo'lini tushuntirishdadir.

Qo'llash mezoni. Chegara holati. Nutqning keyingi qismida tinglovchi tanqidga e'tiroz bildirsa, so'zlovchi «hazil edi» deb aytilishi mumkin. Bu javob dastlabki gapning zararsiz bo'lganini avtomatik tasdiqlamaydi; u suhbatdagi yangi harakatdir. Shu sababli kommunikativ niyat, kuzatilgan oqibat va keyinchalik berilgan izoh uch xil dalil sifatida qayd etiladi. Yozma dialogda ovoz belgilari bo'lmaganda talqin ehtimollik tarzida ifodalanadi, ma'no yakuniy deb e'lon qilinmaydi.

Nazariy natija. Natijada kinoya va hazil toifalari so'zlar ro'yxati tarzida emas, tekshiriladigan kommunikativ vazifa sifatida tavsiflanadi. Voqea o'zgarsa, so'zning salbiy ohangi yo'qolishi mumkin; bu salbiy misol nazariy qoidani kuchaytiradi. Barcha arab jamiyatlariga tatbiq etiladigan hukm bu mikrodialoglardan chiqarilmaydi.

Maqolning pragmatik yo'li. Al-Maydānī qayd etgan «بأنار الرمضاء من المستجير» bir qiyinchilikdan qochib undan ham og'irroq holatga tushish tasvirini beradi. O'zbekcha ishchi tarjima: «Qizigan qumdan panoh izlab olovga kirgan kishi singari». Ushbu maqol asl manbada turgani uchun bibliografik snoska qo'yiladi. Biroq maqolning har qo'llanishi kulgili emas: maslahat, achinish yoki achchiq kinoya bo'lishi mumkin. Ishda maqol matnining mavjudligi bilan uning muayyan nutqdagi vazifasi alohida ilmiy masala sifatida ajratiladi.⁴²

Qo'llash mezoni. Bu fikrni tekshirishda birinchi navbatda arabcha gapning aniq so'zlari va unga javob bo'lgan voqea ajratiladi. So'ng gapni bir marta maqtov, bir marta norozilik sifatida o'qish uchun qaysi qo'shimcha shart talab etilishi yoziladi. Shartlar teng bo'lmaganda kuchli talqin tanlanadi; ikkisi ham mos kelsa noaniqlik natija sifatida qoldiriladi. Shu jarayon tarjimada ham takrorlanib, o'zbekcha muqobilning ortiqcha baho qo'shmaganligi baholanadi.

Nazariy natija. Bu mezon birikmaning qaysi qismi semantik, qaysi qismi vaziyatga tayanganligini ko'rsatadi. Tadqiqotchi mazkur ajratishni gapning o'zida ko'rsata olmasa, uni

⁴² Al-Maydānī. Majma' al-amthāl. «المستجير من الرمضاء بأنار» moddasi, https://ablibrary.net/book_content/b/4498/97?lang=ar (murojaat: 27.09.2026).

keyingi bobdagi amaliy tahlilga tayyor dalil sifatida kiritmaydi. Har bir chegaralangan da'vo keyinchalik bir juft o'zaro farqli vaziyatda sinovdan o'tkaziladi.

Adabiy lavha va zamonaviy xabar. Tarixiy latifadagi hikoyachi ovozi bilan bugungi raqamli izohda yozuvchining shaxsiy ovozi bir xil sharoitda shakllanmaydi. Birinchisida personaj nutqi, hikoyachining munosabati va voqea yakuni o'zaro farqlanadi. Ikkinchisida esa qisqa yozuv, javoblar va tasviriy belgi talqinga ta'sir etishi mumkin. Ikki janrdan olingan misollar bir-birini umumiy qoida bilan bekor qilmaydi; ular turli turdagi kontekstning zarurligini ko'rsatadi. Shu sababli manbalar guruhlarida ishda izchil ajratiladi.

Qo'llash mezonlari. Qiyosiy tekshiruv. Xuddi shu leksik shakl boshqa vaziyatga ko'chirilganda uning bahosi o'zgarsa, hodisa doimiy lug'aviy ma'no emasligi ayon bo'ladi. Arabcha jumladagi muloqot ishtirokchilarining darajasi, oldingi kelishuv va umumiy bilimni nazorat qilmasdan milliy fe'l-atvor haqida umumiy xulosa chiqarib bo'lmaydi. O'zbekcha ishchi tarjima ham ma'no emas, tekshiriladigan gipoteza bo'lib qoladi. Bunday nazorat ikkala tilda «o'xshash hazil»ni qolipga aylantirib yubormaydi.

Nazariy natija. Natijada kinoya va hazil toifalari so'zlar ro'yxati tarzida emas, tekshiriladigan kommunikativ vazifa sifatida tavsiflanadi. Voqea o'zgarsa, so'zning salbiy ohangi yo'qolishi mumkin; bu salbiy misol nazariy qoidani kuchaytiradi. Barcha arab jamiyatlariga tatbiq etiladigan hukm bu mikrodialoglardan chiqarilmaydi.

Raddiya va yumshatish. Kinoya ba'zan bevosita «yo'q» deyishning o'rnini bosadi, lekin raddiya mavjudligini bilish uchun oldingi taklif yoki baho ochiq ko'rinishi kerak. Agar bir kishi keraksiz taklif bildirsa, «albatta, bundan yaxshi reja yo'q» javobi tashqi shaklda rozilikdir. Gap rost rozilik yoki norozilik ekanini voqeadagi manfaat, keyingi harakat va intonatsiya belgilaydi. Qiyosiy sharhda «maqtov orqali inkor» ifodasi faqat aniq dalil ko'rsatilganda ishlatiladi.

Qo'llash mezonlari. Chegara holati. Nutqning keyingi qismida tinglovchi tanqidga e'tiroz bildirsa, so'zlovchi «hazil edi» deb aytishi mumkin. Bu javob dastlabki gapning zararsiz bo'lganini avtomatik tasdiqlamaydi; u suhbatdagi yangi harakatdir. Shu sababli kommunikativ niyat, kuzatilgan oqibat va keyinchalik berilgan izoh uchun xil dalil sifatida qayd etiladi. Yozma dialogda ovoz belgilari bo'lmaganda talqin ehtimollik tarzida ifodalanadi, ma'no yakuniy deb e'lon qilinmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Al-Maydānī. Majma' al-amthāl. «بالتار الرمضاء من المستجير» moddasi, https://ablibrary.net/book_content/b/4498/97?lang=ar
2. Raxmonov K. M. Arab tilining klassik va zamonaviy tilshunoslikdagi talqini // [jurnal nomi]. – 2025. – (Arab tilidagi iboralarning klassik va zamonaviy yondashuvlarda tahlili).
3. Mamasolieva M. Q. Arab tilida frazeologik birliklar: nazariy asoslari va klassik manbalardagi talqini. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. – (Frazeologik birliklarning nazariy asoslari va klassik manbalardagi talqini).

4. Kazakbayev A. A. Zamonaviy arab tilidagi frazeologik iboralarning ayrim shakllariga tahliliy nazar. – Toshkent: O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi. – <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18612640>
5. Abduvaxobova M. U. Arab tilidagi frazeologik birliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilish usullari // Sharq filologiyasining dolzarb muammolari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2026. – B. 200–204.
6. Karim Zaki Husamiddin. At-ta‘bir al-istilohiy (الاصطلاحى التعبير). – Qohira: Maktabat al-Anglo al-Misriyya, 1985. – 303 b. (Arab tilida idiom/turg‘un ifoda tushunchasining nazariy asosi).
7. Ibn Manzur. Lison al-Arab (العرب لسان). – Bayrut: Dar Sadir (yoki boshqa nashr). (Klassik arab leksikografiyasining asosiy manbasi, ibora va ifodalar talqinida keng qo‘llaniladi).
8. Sibavayh. Al-Kitab (الكتاب). – Qohira: Maktabat al-Xanji (tahrir: Abdussalom Harun). (Klassik arab grammatikasi va tilshunoslik asosi).
9. Muhammad Muhammad Davud. Mu‘jam at-ta‘bir al-istilohiy fi al-‘arabiyya al-mu‘asira (المعجم العربية فى الاصطلاحى التعبير معجم). (Zamonaviy arab tilidagi idiomatik ifodalar lug‘ati).
10. Raxmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978 (yoki keyingi nashrlar). (Frazeologiya nazariyasiga umumiy asos sifatida).
11. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 1964 (va keyingi ishlar). (Frazeologizmlarni tarjima qilish masalalarida).